
**ШАРУАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ КЕҢЕС ӨКІМЕТІНІҢ КҮШТЕП ҰЖЫМДАСТЫРУ,
ЕТ, АСТЫҚ ДАЙЫНДАУ ЖӘНЕ БАСҚА ДА НАУҚАНДАРЫНЫҢ ҚҰРБАНЫ
ЖЕРТВЫ НАСИЛЬСТВЕННОЙ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ, ЗАГОТОВИТЕЛЬНЫХ И
ДРУГИХ КАМПАНИЙ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ОТНОШЕНИИ КРЕСТЬЯНСТВА
VICTIMS OF FORCED COLLECTIVIZATION, PROCUREMENT AND OTHER
CAMPAIGNS OF THE SOVIET AUTHORITY IN RESPECT OF THE PEASANTRY**

XҒТАР 03.20.00

**ЖАППАЙ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ҚҰРБАНЫ -АРАЛБАЕВ
БЕГАЙДАР ЖАНТӨРЕҰЛЫНЫҢ ТАҒДЫРЫ**

Жанысбекова Гульнар Амирбаевна^{1*}, Әшим Жантөре Қайратұлы²

¹ Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, «Рухани жаңғыру және Қазақстан халқы Ассамблеясы» орталығының басшысы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті. Қазақстан, Шымкент қ. E-mail: amirbaevag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9446-089X>

² Шымкент қаласы саяси қуғын-сүргін музейінің ғылыми қызметкері, Қазақстан, Шымкент қ. E-mail: unknownstreet@mail.ru, <https://support.orcid.org/hc/en-us/requests/new>

***Автор-корреспондент**

amirbaevag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9446-089X>

Аннотация. Мақалада Түркістан облысының саяси тарих архивінен алынған материалдар және саяси қуғын-сүргін құрбанының тарихы Аралбаев Бегайдар Жантөреұлының ұрпағының естелігінің негізінде алғаш рет талдау жасалынып отыр. Мақала материалы негізінде Қазақстанның азаттығы, тәуелсіздігі және аумақтық тұтастығы үшін күрес нәтижесінде қанқұйлы билік қуғындауына ұшыраған және жүріп өткен жолы әдейі ұмыттырылған тұлғалардың бірінің архивтік құжаттар негізінде құрастырылған өмір дерегі Отан тарихының бір парағы ретінде елімізге қайта оралуы көзделіп отыр. Өз меншіктеріндегі дүние-мүліктерін өз ұрпақтарына жинап бермекші болған кезде қызыл қырғынның қолына түскен әкесін құтқармақшы болған баласының жан-дәрмен әрекеті 5-6 жыл өткен соң-ақ өзінің де «халық жауы» деген сұрқия атты екі мәрте жамылып, ақыр соңында 1949 жылы алыс Сібірдегі Краснояр өлкесінде ауру салдарынан түрме лазаретінде өмірмен қош айтысуына алып келгендігі фактісі – еліміздегі большевиктер билігінің жергілікті халықты аяусыз қуғын-сүргінге салуының кезекті ғана

эпизодындай болғанымен, әрбір адамның өмірі мен тағдыры қайталанбайтын ерекше жаратылыс екендігін әрқашан есте ұстауымызды қажет етеді.

Кілт сөздер: автономия, күрескер топтар, тұлға, халық комиссары, қуғын-сүргін.

МРНТИ 03.20.00

СУДЬБА ЖЕРТВЫ МАССОВЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕСИЙ – АРАЛБАЕВА БЕГАЙДАРА ЖАНТУРЕУЛЫ

Жанысбекова Гульнар Амирбаевна¹, Ашим Жанторе Кайратович²
1 Кандидат исторических наук, доцент, руководитель Центра «Духовное
возрождение и ассамблея народа Казахстана» Южно-Казахстанского
университета им. М. Ауэзова. Казахстан, Шымкент.
e-mail: amirbaevag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9446-089X>
2 Сотрудник Музея политических репрессий в Шымкенте, Казахстан,
Шымкент. **e-mail:** unknownstreet@mail.ru.

***Автор-корреспондент**

e-mail: amirbaevag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9446-089X>

Аннотация. В статье впервые проанализированы материалы из архива политической истории Туркестанской области и история жертв политических репрессий на основе воспоминаний потомков Аралбаева Бегайдара Жантуреевича. В статье на документальном материале раскрывается борьба за свободу, независимость и территориальную целостность Казахстана на основе изучения архивных дел лиц, подвергшихся преследованию и репрессии властей, чей пройденный трагический путь до сих пор ждет своего исследования. Стремление сына заключенного Жанторе Аралбаева – Бегайдара Аралбаева – освободить отца, желавшего передать хозяйственное наследие своей семьи своим потомкам привело через несколько лет преследованию и осуждению большевиками его как «врага народа, и, в 1949 году высылке в Красноярский край Сибири, где он в результате болезненного состояния скончался в лазарете. Несмотря на то, что репрессия большевиков по отношению к местному населению была проведена систематически и последовательно, на протяжении долгого времени, но трагические судьбы отдельных личностей не должны предвостановлять забвению.

Ключевые слова: автономия, группировки, личность, народный комиссар, репрессия.

IRSTI 03.20.00

**THE FATE OF THE VICTIM OF MASS POLITICAL REPRESSION –
ARALBAYEV BEGAIDAR ZHANTUREULY**

Zhanysbekova Gulnar Amirbaevna¹, Ashim Zhantore Kayratovich²
1 Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Center
for “Spiritual Revival and Assembly of the People of Kazakhstan” of South
Kazakhstan University M. Auezova. Kazakhstan, Shymkent.

e-mail: amirbaevag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9446-089X>

2 Employee of the Museum of Political Repressions in Shymkent, Kazakhstan,
Shymkent. **e-mail:** unknownstreet@mail.ru.

*** Corresponding author**

e-mail: amirbaevag@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9446-089X>

Annotation. For the first time, the article analyzes materials from the archive of the political history of the Turkestan region and the history of a victim of political repression based on the memory of Aralbayev's descendant Begaidar Zhantureevich. Based on the material of the article, it is assumed that as a result of the struggle for freedom, independence and territorial integrity of Kazakhstan, one of the persons who were persecuted by the authorities and deliberately forgot the path they had traveled will return to our country as a leaf of the history of the Fatherland from life, compiled on the basis of archival documents. The fact that the mental actions of the son, who tried to save his father, who fell into the hands of the Red Massacre, when he was collecting his property for his descendants, after 5-6 years led to the fact that he twice covered himself with an "enemy of the people" and, finally, in 1949, said goodbye to life in the Krasnoyarsk Territory in distant Siberia, became the reason that the Bolshevik authorities in our country, despite the fact that this is just another episode of the brutal persecution of the local population, it must always be remembered that the life and fate of each person is a unique being that cannot be reproduced.

Keywords: autonomy, groupings, personality, people's commissar, repression.

Кіріспе. Саяси қуғын-сүргін құрбандарының бірі – Аралбаев Бегайдар Жантөреұлының ұлы Жүсіптің «Халық жады» жинағына қосылған, ілгеріде

Шымкент қаласында жарияланған «Қан жүректі қайғылым» жинағына берген «Халқының аяулысы» атты естелік мақаласындағы, сондай-ақ оның келіні Ырысты Аралбаеваның Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның аймақтық жұмыс топтарының мүшелері жүргізген сұхбаттар кезінде берген мәліметтерімен таныса отырып, халыққа қызмет жасауға ұмтылған, талайлы тағдырының соңында әдейі ұмыттырылған тұлғалардың бірі деген ойға келе отырып, ұсынылып отырылған мақаланы дайындау қажеттілігі туындады.

Материалдар мен әдістер. Архивтік ізденістер кезінде Оңтүстіктің халқын саяси қуғын-сүргінге салу тарихында Аралбаев деген фамилиясы бар тұлғалардың екеуі екені байқалды.

Олардың алғашқысы – Созақ көтерілісіне қатысушы, ОГПУ уәкілі ірі бай баласы деп көрсеткен 56 жастағы Аралбаев Мадиярхан. Созақ отрядын бастап барып Шолаққорғанды алуға қатысқан, осы жердегі советтік билікті толық жоюға бастамашы болған және жүзеге асырған, сол күні Созаққа кері оралып, көтеріліс басшысынан Ащысай кенорнын советтерден тартып алуға тапсырма алған, алайда қызыл солдаттардың қарулы қарсылығына кездескеннен соң құм жаққа қарай қашып, амалсыз бас сауғалауға мәжбүр болған жалынды күрескер тұлға [1].

Ал, екіншісі, яғни ұсынылып отырылған мақала тақырыбына арқау болып отырған тұлға, қуғын-сүргінге бір емес екі рет қатарынан түскен Аралбаев Бегайдар Жантөреұлы 1896 жылы Сырдария облысындағы Перовск уезінің Жаңа-Қорған болысының Төменарық ауылында дүниеге келген. Жаңа-Қорғандағы орыс-түзем училищесін, Перовскідегі 4 класстық қалалық училищені оқыған, жақсы тәмамдап, советтік билік ісіне араласқан.

Қуғын-сүргін құрбанының өмірдерек анықтамасын толық беру маңызды болғандықтан саналуан дерек көздерінен табылған мәліметтерді келтірейік:

1917-1922 жылдары Перовск милициясының бастығы; Шиелі ауданының аудандық халық судьясы; Сырдарья облыстық атқару комитетінің төралқа хатшысы қызметтерін;

1922-1924 ж. Түркістан Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасының Ішкі істер халық комиссары;

1924 ж. Түркістан Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасының Халық комиссарлары кеңесі төрағасының орынбасары;

1925-1933 жж. Қазақ Орталық атқару комитеті төралқасының хатшысы, Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының Орталық атқару комитетінің жанындағы Орталық сайлау комиссиясының төрағасы; КСРО мемлекеттік банкінің Қазақ өлкелік кеңсесі жетекшісінің орынбасары; Қазақшөпорталығы басқармасының төрағасы; «Одақшөпорталығының» (Союзсеноцентр) қазақ өлкелік кеңсесінің уәкілі; Мемлекеттік банктің Ақтөбе облыстық кеңсесінің меңгерушісі сияқты саналуан бағыттардағы қызметтерді атқарған [2].

Аралбаев Бегайдардың соңына түсу, оның ауылдағы туысқандарының айтуынша, оның әкесі Жантөренің өз ауылындағы өзінің дүниесін, жер телімін пайдаланғаны үшін күдікке ілінуінен басталған. Бұл туралы мәлімет

Түркістан уезінің қалалық комитетінің ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі Николаевтің аса құпия түрде өлкелік аға тергеушіге берген ақпаратынан белгілі болды [1, с.46-48].

Бұл туралы құжат мәтіні Николаевтың сөзімен: «26-шы қаңтарда Жаңа-Қорған болысының №4 және №6 ауылдарының атқамінерлері Аралбаев пен Жармұхамедов өзара келісіп №6 ауылдың 150 десятина көлеміндегі жерін №4 ауылға ауылдың басқа адамдарына хабарламай-ақ беруге келісім жасаған. №6 ауылдың жерден айрылған кедейлері сот-жазалау орындарына арыз бермеген», - деген куәлік береді [1, с.46.].

Осы куәліктен большевиктік билік келгенге дейін өзінің иелігінде болған, ортақтасу дәуірінде ұжымның иелігіне берілген жерінің пайдасын қандай да болмасын жолмен қайтаруға жанталасқан әрекетті көруімізге болады. Ал, №6 ауылдың кедейлерінің қаңтар айында болған іс туралы арызды тек екі ай өткеннен соң сәуір айында беруі де, 150 десятина жерді Аралбаев Жантөренің меншігі деп мойындап тануын көрсетсе керек.

Сәуірдің 10-ы күні Түркістан уезінің халықтық сотының реестрінде бұл іс 16-шы нөмірмен тіркелген және Ресей Федерациясының қылмыстық кодексінің 83-ші және 189-шы баптарына сәйкес Аралбаев Жантөренің қылмыстық ісі дәлелденген. 83-ші бап бойынша Аралбаев Жантөреге қарапайым контрабандашы және 189-шы бап бойынша механикалық қозғалтқыштарды дұрыс орналастырмау деген айып тағылып, 150 десятина жерді кәмпескелеу, осы жағдай қайталанатын болса – қосымша айыппұлдар салынып, айдауға жіберу, ал, 189-шы бап бойынша 3 айға дейін еңбекпен түзеу лагеріне қамау немесе 300 рубль айыппұл салу көзделген екен [3].

Осы кезде жауапты қызметтер атқарып жүрген Аралбаев Бегайдар өзінің әкесінің қызыл жазалаушылардың тырнағына ілінгенін көргеннен кейін қарап қалмай, әрекеттенгенін құжат мәтіні жариялап беріп отыр. Архивтік құжат мәтініне кезек берер болсақ, құпия ақпарат беруші Николаев «... в процессе предварительного следствия обвинение Аралбаева и другого по ст.83и 189 УК считается доказанным, но, несмотря на это по чьей-то инициативе для меня совершенно не известно, но предполагаю, что по инициативе сына обвиняемого сейчас секретаря КЦИКа Аралбаева поступило предложение от 8.05.-го с.г. ст. Прокурора республики за подписью Гришенкова непосредственно на имя следователя 2-го участка, о высылке всего дела в Кзыл-Орду по адресу Прокурора Республики. ... Через некое время поступили телеграмма Аралбаева освободить, прокурор основании этой телеграммы освободил, но одновременно внес проект письма на имя ответственного секретаря ВКП(б), с одной стороны с протестом против вмешательства республиканского прокурора непосредственно в дела низовой сети судебно-карательных органов, а с другой против освобождения гражданина Аралбаева», – дей келе, губерния прокуроры Кибардиннің осы хатқа берген келісімімен Аралбаев Жантөренің қайта тұтқындалғандығын, нақ осы кезеңде Филипенко мен Мұстамбаевтың Қызылордадан Түркістан өңіріне келгендігін жеткізеді. Филипенко мен Мұстамбаев хатқа байланысты

туындаған жанжалды шешуге келгендіктерін жариялайды. Ақпарат беруші Николаев болса, Түркістан уезінің ВКП(б) ұйымында ешқандай бір-біріне қарсы келген жанжалдың болмағандығын да өз ақпаратына қоса тіркеп, Мұстамбаев пен Филипенконың көздеген түпкі мақсаты Аралбаев Жантөрені тұтқыннан босату деген емеурін танытқанын жеткізеді және өзінің осы болжамын Николаев мынадай фактімен де дәлелдемекші болады: «губерниялық атқару комитетінің мәжілісінде хат мазмұнын талқылаған кезде бірде-бір ескерту жасамаған, ешқандай қарсылық көрсетпей, ләм-мим деп жақ ашпаған Мұстамбаев пен Филипенко бюро мәжілісінен кейін қылмыстық кодекс кітабын ашып алып, Түркістан уездік комитет бюросының мүшелері Худайкулов пен Мажгуловқа хаттың қате екендігін, кінәсіз Аралбаевты тез арада тұтқыннан босату қажет екендігін негіздеумен болды», - деп жеткізген. Осы ақпаратында Николаев Мұстамбаевтың осындай уәждерді ВКП(б) қалалық бюросында неге келтірмегендігіне де назар аударып, сұрақты төтесінен қояды, алайда, Мұстамбаев бұл мәселені естімей қалғансыз, - деген жалтарма жауап берді деп, өз арызының бояуын қалыңдата түседі. Сонымен бірге Николаев Мұстамбаев пен Филипенконың Түркістан уезі бойынша прокурордың орынбасарымен кездесуінен кейін белгісіз себептермен Аралбаев Жантөренің бостандыққа шығарылғандығын және әлі күнге дейін *(ақпарат берілген күнге дейін – авторлар)* бұл істің созбақталып келе жатқандығын айтады. Аралбаев Жантөренің соңына мықтап түскен Николаев 1926 жылы 24-ші шілдеде Филипенконың атына Мұстамбаев екеуінің губерниялық партия комитетінің шешімін мүлдем орындамағандығы жөнінде де ескерту хат та жазғандығын хабарлайды. «Алайда, - дейді Николаев, Филипенкодан жауап ала алмадым, соған қарағанда Аралбаев Жантөренің ісі тоқтатылған сияқты», - деп көрсетеді де, мұның себебін оның баласы КазЦИК хатшысы Аралбаев Бегайдардың әкесі Жантөренің ауылы Жаңа-Қорған болыстығына келіп жатқандығы, қызметін пайдаланып тергеу ісі барысына ықпал еткендігінен деп ойлайтындығын айтады. Өйткені, - дейді Николаев, - ол осы болыстықтың қызметкерлерін шақырып алып, өзінің әкесін сотқа берулеріне байланысты әңгіме де (нотация) жүргізген екен, - дейді [1, с.47.].

Мақала шеңберінде оның ұрпағы Жүсіп Бегайдарұлының «Халқының аяулысы» атты мақалада берген естелігін толық келтіруді жөн деп тауып, ұсынылып отыр. Ол әкесі Аралбаев Бегайдар туралы «Халқына қажымай еңбек етіп, жаңа өкіметтің саясатын іске асыруға ат салысып, жар құлағы жастыққа тимей, «Елім, жұртым!», деп өткен азаматтар аз емес. Оларды кейінгі ұрпаққа таныстыру, еңбегін елге жеткізу түрлі себептермен соңғы кезде ғана қолға алына бастады. Республикалық басшылық лауазымда жүріп, еліміздің гүлденуі жолында қажыр-қайратын аямаған әкем Бегайдар Жантөреұлы Аралбаев Жаппай саяси қуғын-сүргін жылдарында «Халық жауы» деген атпен бір емес, екі ұсталып, өмірін қиды. Аз жасаса да халқына қылаусыз қызмет етті.

1896 жылы Сырдария облысы, Түркістан уезіндегі Жаңақорған кентінде туылған ол Ақмешіт қаласындағы төрт жылдық училищені он алты жасында бітірген. Орта Азия мен Қазақстанның қалыптасу, нығаю жолындағы күреске белсене араласқан. Н.Төреқұлов, С.Қожанов, С.Садуақасов, Т.Жүргенов сияқты қайраткерлермен қызметтес, мақсаттас болған. Азамат ретіндегі еңбегі өз алдына бір төбе. Атап айтқанда:

Кирревкомның басшысы ретінде ұлттық территориямыздың тұтастығын негіздеп, сол үшін күресті;

КазЦИК-тің хатшысы ретінде еліміздің заң шығарушы билігінің ірге тасын қалады, ауылдарды кеңестендіруді іске асырды;

Орталық комиссияның төрағасы ретінде Ұлттық кадрлардың қатарын нығайту, қазақ тілінің мемлекеттік деңгейде қолданылуын орнықтыруға басшылық етті;

Байлардың мал-мүлкін тәркілеуге ашық қарсылық білдіріп, ресми органдардың орынсыз істерін түзетуге әрекет жасады: «Алаш» қозғалысының қайраткерлерімен тығыз байланысты, тәуелсіздікті қолдаушылардың алдыңғы қатарында болды.

Мұрағат деректеріндегі еңбек жолына көз жіберелік. 1918 жылдың қыркүйегінен 1920 жылдың 5 қаңтарына дейін Жаңақорған болысында жер бөлімінің бастығы, Шиелі халық соты, 1922 жылдың қарашасына дейін Сырдария облыстық атқару комитетінің бөлім меңгерушісі, хатшысы, төрағасы, 1923 жылғы 11 сәуірге дейін Түркістан Республикасы Атқару комитеті төрағасының міндетін атқарушы, 1924 жылдың шілдесіне дейін Түркістан Республикасы Ішкі Істер Халық комиссары, Түркістан атқару комитеті төралқасының мүшесі, қарашасына дейін Түркістан Республикасы Жоғарғы сотының төрағасы, 1925 жылдың сәуірінен 1928 жылдың қазанына дейін Қазақстан Орталық атқару комитетінің хатшысы, 1932 жылдың сәуіріне дейін Қазақстан Орталық банк басқарушысының орынбасары, осы мекеменің түрлі жауапты қызметкері, 1932 жылдың 3 қарашасында қамауға алынғанға дейін Ақтөбе облыстық мемлекеттік банк басқарушысы.

Қандай лауазымды қызметте жүрсе де, алдымен ұлт мүддесін көздеген, сол үшін, қоғамдық жұмыстарға белсене араласқан. Мәселен, 1922 жылы Сырдария облысын азат ету жөніндегі комиссияның төрағасы, 1923 жылы Жетісу облысын зерттеу экспедициялық төтенше комиссияның, іс қағаздарды жергілікті тілдерде жүргізуге көшіру жөніндегі комиссияның, Бүкілтүркістандық Кеңестер съезін шақыру жөніндегі комиссияның төрағасы, 1924 жылы Түркістанның Қазақстанға өткен облыстарын басқару жөніндегі комиссия төрағасының орынбасары, 1925 жылы ауылдарды кеңестендіру жөніндегі Бүкілқазақстандық Кеңесті ұйымдастыру комиссиясының төрағасы, 1926 жылы партия, кеңес аппараттарын жергіліктендіру жөніндегі Өлкелік комитеті мен Қазатком комиссиясының төрағасы, Бүкілқазақстандық алғашқы Кеңестер сайлауында Орталық сайлау комиссиясының төрағасы болғаны жөнінде Өзбекстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағатында деректер бар. Бұл тек деректер ғана. Ал,

атқарылған жұмыстың қыруарлығы, оған қаншама қажыр-қайрат жұмсау керектігі айтпаса да түсінікті. Осының бәрі айналып келгенде «ұлтшыл» деген айыппен тұтқындалуына әкеліп тіреді.

Ол кезде біз Ақтөбе қаласында тұрыппыз. Мен – екі, Орынша әпкем төрт жаста екен. Әкем бірнеше күн хабарсыз кетіп, не болғанын білмей отырыппыз. Не болғанын кейіннен естіген анам әпкем екеумізді жетелеп елге қайтуға оқталған. Себебі, не жұмыс, не ағайын жоқ. Алдында ғана құрдай жорғалап, есікке дамыл бермей араласып отырған жолдас-жоралары тіпті жағдай сұрауға да жарамаған.

Елге келсек, белсенділер әкемнің ағайын-туыстарының дүние-мүлкін тәркілеп, өздерін Өзбекстанға жер аударып жіберіпті. Әкемнің кіші інісі Хасанай көкемді Өзбекстаннан әрең дегенде тауып, Шыназ ауданындағы №3 асыл тұқымды мал кеңшарының фермасына орналастық. Мен өзбек мектебінің екінші сыныбына бардым. Анам кеңшардың жұмысына шықты. «Бұлар халық жауының отбасы екен» деген әңгімеден кейін қайта-қайта қоныс өзгертіп, ауылдан ауылға көшіп жүрдік. Өз баспанамыз болмады. Германиямен соғыс басталғанда, Хасанай көкем майданға кетті. Мен оқуды тастап, 11 жасымнан шаруашылықтың қара жұмысына арластым. Арба айдадым. Соқамен жер жырттым. Түнде колхоздың атын бақтым.

1945 жылы нағашы әкем Есенов Жорабек бізді іздеп тауып, Қызылорда облысындағы өзі тұратын Шиелі ауданына алдырды. Ол жерде қазақ мектебі бар екен, 5-сыныбында оқыдым.

1934 жылғы 29-наурызда «революцияға қарсы ұлтшылдық орталықтың басшысы» деген айыппен РСФСР Қылмыстық Кодексінің 58-7, 58-10, 58-11 баптары бойынша он жылға сотталып, 1935 жылдың 15 қазанына дейін Карлагтың «Бозшакөл» учаскесінде, 1943 жылдың 3 қарашасына дейін Мордова АКСР-інің Явас кентіндегі Темников лагерінде болып, одан кейін де үш жыл түрме азабын тартқан әкем отбасымызға 1946 жылдың наурызында оралды. Алайда, Қазақстанда тұруына тыйым салынғандықтан (жер аударылған есепті), бізді Өзбекстанға алып кетті. Тәшкент облысының Шыназ ауданындағы 3-асыл тұқымды мал шаруашылығына жайғастық. Мені орыс мектебінің 4-сыныбына берді. Өзі кеңшардың мұрабы, ферма бастығы, Самарқан қаласындағы жібек маталар фабрикасының директоры болды.

1948 жылдың 27 қаңтарында екінші мәрте тұтқындалып, Қызылорда қаласындағы түрмеге қамалды. 1949 жылғы 3-тамызда КСРО Мемлекеттік Қауіпсіздік министрлігінің жанындағы «Ерекше Кеңестің» қаулысымен жер аударылды. 1949 жылдың 29-қарашасында Краснояр өлкесі, Енисей ауданы, Хохлово кентіндегі лагерьдің ауруханасында қайтыс болды.

Тірі адам тіршілігін жасайды, 18 жасымда 7-сыныпты бітіріп, техникумға түстім. Төрт жарым жыл Әскери-Теңіз Флотында қызмет еттім. Нағашым, көрнекті ғалым Шахмардан Есенов Жезқазғанда қызмет істейді екен. 25 жасымда сол жерде кешкі мектепте оқып, орта білім алдым. Келер жылы институтқа түстім. Бұл Үкіметтің әкемді ешқандай қылмыс белгісі жоқ деп ақтаған 1957 жыл еді. Қос бірдей қуанышым қойныма симады. Дегенмен,

өкініштің ащы запыраны өзекті өртейді екен. Балалық бал дәуренімде шат-күлкіге кенеле алмадым. Жастық шағымда арман қуып, жалындамадым. «Мынау халық жауының баласы», - деп түртпектей ме деп, еңсемді көтермей ер жеттім. Өз қатар құрбыларымдай, комсомол мүшелігіне де қабылданбадым. Институтты 30-ға келгенімде бітірдім, геолог мамандығын алдым, онда да лауазымы жоғары қызметте істейтін нағашымның арқасында ғана. Осының бәрі қылышынан қан тамған кеңестік қызыл империя зұлматының салдары.

Қазір зейнеткермін. Көңілге медеу тұтарым әкемнің елге сіңірген еңбегі. Заманымыздың көрнекті жазушысы С.Мұқанов «Адасқандар», «Мөлдір махаббат» шығармаларына ол кісіні тектен-текке кейіпкер етіп алмаған. Қазақстан тәуелсіздікке қол жеткізгелі бері де кітап, мақалалар жазылды, есімін есте қалдыру мақсатымен Қызылорда облысы, Жаңақорған ауданындағы №52 орта мектебіне оның аты берілді. Туылғанына 100 жыл толуы кіндік қаны тамған жерінде, 1996 жылы кеңінен атап етілді. Жоғарыда мен айтып өткен қыруар жұмысты асыл әкем Бегайдар Аралбаев халық үшін істесе, халқы да алдында қарыздар болып қалмайды», - дейді [4].

Бегайдар Жантөреұлы Аралбаевтың келіні, Шымкент қаласының тұрғыны Ырысты Аралбаева да Түркістан облыстық Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі жұмыс тобының жетекшісі Тұрсын Хазретұлына естелік жазып берген екен. Төменде осы естелікті де толық келтіру – құрбандар ұрпақтарының жадына көрсетілген құрмет ретінде толық келтіріліп отыр.

«Менің қайын атам Бегайдар Жантөреұлы Аралбаев, - дейді оның келіні Ырысты Аралбаева, – қуғын-сүргін жылдарында «халық жауы» деген атпен бір емес, екі ұсталып, өмірін қиды. Аз жасаса да, халқына қылаусыз қызмет етті. Бегайдар Жантөреұлы Аралбаев 1896 жылы Сырдария облысы, Түркістан уезіндегі Жаңақорған кентінде туылған. Ол Ақмешіт қаласындағы төрт жылдық училищені он алты жасында бітірген. Орта Азия мен Қазақстанның қалыптасу, нығаю жолындағы қызметке белсене араласқан».

Өзіне келіп жеткен мәліметтер негізінде Аралбаевтар әулетінің келіні Ырысты қайын атасының М. Дулатов, Н. Төреқұлов, С. Қожанов, Т. Рысқұлов, С. Асфендияров, Қ. Сармолдаев, Қ. Қожықов, Н. Рүстемов, С. Сапарбеков, Т. Жүргенов және т.б. түркістандық қайраткерлермен қызметтес болғандығын айтады.

Менің атам, – дейді ол 1918 жылдың қыркүйегінен 1920 жылдың 5 қаңтарына дейін Жаңақорған болысында жер бөлімінің бастығы, Шиелі болысында халық соты, 1922 жылдың қарашасына дейін Сырдария облыстық Атқару Комитетінің бөлім меңгерушісі, хатшысы, төрағасы, 1923 жылғы 11 сәуірге дейін Түркістан Республикасы Атқару Комитеті төрағасының міндетін атқарушы, 1924 жылдың шілдесіне дейін Түркістан Республикасы Ішкі Істер Халық комиссары, Түркістан Атқару Комитеті төралқасының мүшесі, Түркістан Республикасы Жоғарғы сотының төрағасы, 1924 жылдың қазанынан Сырдария губерниялық атқару комитетінің төрағасы, 1925

жылдың сәуірінен 1928 жылдың сәуіріне дейін Қазақ Орталық атқару комитетінің хатшысы, 1932 жылдың сәуіріне дейін Қазақстан Орталық банк басқарушысының орынбасары, осы мекеменің түрлі жауапты қызметкері, 1933 жылдың 3 қарашасында қамауға алынғанға дейін, Ақтөбе облыстық мемлекеттік банк басқарушысы болды. Қандай лауазымды қызметте жүрсе де, алдымен ұлт мүддесін көздеген, сол үшін, қоғамдық жұмыстарға белсене араласқан. Мәселен, 1922 жылы Сырдария облысын азат ету жөніндегі комиссияның төрағасы, 1923 жылы Жетісу облысын зерттеу экспедициялық төтенше комиссияның, іс қағаздарды жергілікті тілдерде жүргізуге көшіру жөніндегі комиссияның, Бүкілтүркістандық Кеңестер съезін шақыру жөніндегі комиссияның төрағасы, 1924 жылы Түркістаннан Қазақстанға өткен облыстарын басқару жөніндегі комиссия төрағасының орынбасары, 1925 жылы ауылдарды кеңестендіру жөніндегі Бүкілқазақстандық Кеңесті ұйымдастыру комиссиясының төрағасы, 1926 жылы партия, кеңес аппараттарын жергіліктендіру жөніндегі Өлкелік комитеті мен Қазатком комиссиясының төрағасы, Бүкілқазақстандық алғашқы Кеңестер сайлауында Орталық сайлау комиссиясының төрағасы болғаны жөнінде Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағатында деректер бар.

1934 жылғы 29 наурызда «революцияға қарсы ұлтшылдық орталықтың басшысы» деген айыппен РСФСР Қылмыстық Кодексінің 58-7 (Мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындардың қалыпты қызметіне қарсы тұру немесе оларды тиісінше мемлекеттік өнеркәсіпті, сауданы және көлікті жою және бұзу үшін пайдалану, 58-баптың 1-тармағында (экономикалық контрреволюция) көзделген әрекеттерді жасау), 58-10 (Шпиондық, яғни мазмұны бойынша ерекше қорғалатын мемлекеттік құпияны құрайтын мәліметтерді шет мемлекеттерге, контрреволюциялық ұйымдарға немесе жеке тұлғаларға беру мақсатында беру, ұрлау немесе жинау), 58-11 (Патша өкіметі тұсындағы жауапты немесе ерекше құпия қызметтерде немесе азамат соғысы кезіндегі контрреволюциялық үкіметтер арасында көрсетілген белсенді әрекеттер немесе жұмысшы табы мен революциялық қозғалысқа қарсы белсенді күрес) баптары бойынша он жылға сотталып, 1935 жылдың 15 қазанына дейін Карлагтын «Бозшакөл» учаскесінде, 1943 жылдың 3 қарашасына дейін Мордова АКСР-інің Явас кентіндегі Темников лагерінде болып, одан кейін де үш жыл түрме азабын тартқан атам отбасымызға 1946 жылдың наурызында оралды. Алайда, Қазақстанда тұруына тыйым салынғандықтан (жер аударылған есепті), бізді Өзбекстанға алып кетті. Ташкент облысының Шыназ ауданындағы 3-асыл тұқымды мал шаруашылығына жайғастық. Менің күйеуім Жүсіпбекті орыс мектебінің 4-сыныбына берген. Өзі кеңшардың мұрабы, ферма бастығы, Самарқан қаласындағы жібек маталар фабрикасының директоры болып, әртүрлі қызметтер істеген. 1948 жылдың 27 қаңтарында екінші мәрте тұтқындалып, Қызылорда қаласындағы түрмеге қамалды. 1949 жылғы 3 тамызда КСРО Мемлекеттік Қауіпсіздік министрлігінің жанындағы «Ерекше Кеңестің» қаулысымен жер аударылды. 1949 жылдың 29 қарашасында Краснояр өлкесі,

Енисей ауданы, Хохлово кентіндегі лагерьдің ауруханасында қайтыс болды. Енемнің аты-жөні Сақыпжамал Жорабекқызы Есенова-Аралбаева. Сырбойына белгілі зиялы Жорабек Есеновтың бәйбішесінен туған. Ғылым Академиясының президенті болатын Шахмардан Жорабектің екінші әйелінен. Атамыз айдауда жүргенде Жорабек қызы мен немерелері Орынша мен Жүсіпбекті қолына алып қараған. Өзі де қуғын көрген, көзі ашық зиялы ғой. Пушкиннің «Евгений Онегин» поэмасын жатқа оқитын еді деп, отыратын енем. Енем күйеуінің артынан іздеп, Мордовадағы лагерьге екі рет барған. Біріншісінде, жалғыз өзі барған екен. Екіншісінде, қызы мен ұлын ала барған. Сонғы барғанында лагерьде төтенше жағдай болып, бұларды жолықтырмайды. Кейін атамыздан хат келген, онда «Менің лагерьдегі азабымнан сендердің темір тордың сыртында тұрып, жолыға алмай кеткендерің жаныма қатты батты» деп жазған екен. Күйеуін лагерьге іздеп барған менің енем сияқтылар аса көп бола қоймаған ғой қазақ әйелдері арасында. Оның осы ерлігі де ескерілуі керек. Сол Шахмардан Есенов күйеуім Жүсіпбекке көп көмек берді. Күйеуім политехты бітірген, кенші-геолог еді. Қуғын-сүргінді көп көрген адам, мына өмірден томаға-тұйық болып үндемей өтті. Естелігімде айттым ғой. Енем айтып отыратын: біз жер үйде тұрамыз, әуламыз кең, ішіп-жем мол болатын. Демалыс күндері бір қазан көже пісіремін, ас-ауқат дайындаймын. Қожанов, Рысқұлов, Төреқұлов бастаған қазақтың серкелері келіп үйімізде болады. Гу-гу әңгіме, дауласады, айғайласады, сонында ән салып қайтатын бәрі. Кіріп-шығып жүріп әңгімелерін құлағым шалады. Сөздерінің бәрі қазақтың жайы, болашағы туралы болатын. Кейін, бәрі де істі болып жатқан кезде ойлаймын, шынымен сол айтқан сөздері үшін кінәлі болған ба деп. Олардың бәрін де бүгінгі тәуелсіздігіміз үшін күрескендер деп, ойлаймын. Көп фотолары бар, бірақ құжаттары аз. Күйеуімнің әпкесі Орыншаның балаларының қолында Жорабек атамыздан қалған құжаттар, жәдігерлер көп. «Мынау Хиуа ханының қылышы, шапаны еді» деп көрсетіп еді. Бірақ атам Бегайдардың есімін ұлықтауға байланысты жұмыстарға, көңілім толмайды. Туған ауылында мектепке, көшеге аты берілді. Сонымен бітті. Оның аты Шымкент, Қызылорда қалаларындағы көшелерге де берілсе деймін, - деген тілекпен өз естелігін аяқтаған екен [5].

Қуғындауға өз әкесін арашалау кезінде түсіп бастаған, ал ұрпақтары осындай үлкен махаббатпен естеліктер берген Аралбаев Бегайдар Жантөреұлы алғаш рет 1933 жылы тұтқындалып, жазаны әуелі Карлагта, сонан соң Мордва АССР-інің Темников лагерінде өтеп, 1945 жылы елге қайтқан екен. 1948 жылдың желтоқсан айында Қызылорда облысының уездік мемлекеттік қауіпсіздік органдары қайта тұтқындағанға дейін Ташкент облысының №3 кеңестік шаруашылығында сушы, мұраб жұмысын істеген.

1949 жылы 3 тамызда КСРО-ның мемлекеттік қауіпсіздік қызметінің Ерекше мәжілісінің қарарымен Сібірге айдауға жіберілген. 1952 жылы Краснояр қаласында қайтыс болды [2, С.274].

Қорытынды. Кеңестік большевиктік биліктің қазақ елінің ғасырлар бойында қалыптасқан дәстүрлі ішкі байланысын үзуді мақсат еткендегі, негізгі нысанаға алған күшті топ – байлар екендігі барлық тарихи зерттеулер мен талдауларда айтылып та, жазылып та жүр. Ал, Аралбаев Бегайдар Жантөреұлының басынан өткен қуғындау ісінің туындауы – бұл алдымен жергілікті байдың және оның Қазақ Автономиясының Жоғарғы билік орындарының бірін иемденген баласының арасындағы ұрпақаралық байланысының советтік билікке терең нұқсан келтіретін дүние деп, аса үлкен қорқынышпен қарауынан туындағандығын аңғаруымызға болады. Сонымен қатар қызыл жазалау аппараты әкесі үшін белсенді күреске түскен Аралбаев Бегайдардың славяндық большевик Филипенконы да өз ырқына бағындыруы, оның өз айналасында аса үлкен беделге ие екендігін, өз сөзі мен ықпалын кез-келген жағдайда, яғни нақтырақ айтар болсақ, советтік билікті қолдауға да, немесе оның шешімдеріне қарсы тұруға да шебер пайдалана алатындығын байқайды. Әрине, осындай бай тұқымынан шыққан, әрі білімді де беделді қарсыластың жоғары қызметтерде жүруі сталиндік жүйе үшін мүлдем тиімсіз болды. Бұған қосымша белгі ретінде, келіні Ырысты берген естеліктен белгілі болып отырғандай кеңшармұрабынан ферма бастығына, онан соң Самарқан қаласындағы жібек маталар фабрикасының директоры қызметіне көтерілуі оның алғашқы тұтқындалу кезінде сағының сынбағандығынан екендігін сезген жүйе сақшылары оны 1949 жылы қайта тұтқынға алады.

Аралбаев Бегайдарды осыншама қудалау – басқа да күрескерлердің жүрегіне қорқыныш туындату үшін жасалған іс-әрекет деп бағалауға болады. Өйткені, советтік билік қазақи әлеуметтік және шаруашылық байланыстарды жою ісі үшін олардың негізгі өкілдерінің өздерін әлсірету, тіпті жою әрекетін жасауды қажет екендігін түсіне отырып, осы мақсатты жүзеге асыру кезінде жолында кездескен өздерінің «қас жауы» саналатын топтар мен тұлғаларға аяусыз соққы беруге әрдайым дайын тұрды.

Қазақстанда байлар әулетіне қолданылған «Құқықсыздандыру» заңнамалық тәртіп ережелеріне сәйкес отбасының барлығы да қудалануға түсуі керек жат элемент болғандығы белгілі. Ал, тәркілеуге түскен 84 байдың отбасында әкесі, шешесі, бәйбіше, тоқал дейтін кем дегенде 2 жұбайының әрқайсысынан 2-3 ұрпақ таратқан деп, есепке алсақ – онда әр отбасында төменгі есеппен 10 адам өмір сүрген деп алуымызға болады. Яғни, жиынтығы 84 адамды құрап отырған архивтік материалдан табылған байларды тәркілеу деген, сойқан үрдістің көлеңке сыртында ең аз дегенде 840 адамның қираған тағдыры мен көз жасы тұр.

Сырдария облысының Созақ, Түркістан, Жаңақорған, Мерке, Қараспан, Талас, Шаян, Бадам, Қызылқұм, Келес, Қаратас, Иіржар аудандарында 1928 жылғы тамыз айында жүргізілген тәркілеу барысында 1-ші және 2-ші топтағы 84 бай анықталған. Ал осы тізімге енгізілген 3 құрбанның меншігіндегі мал басы туралы еш мәліметтер келтірілмеген. Мал басының

саны байларды анықтаудағы негізгі көрсеткіш екендігін ескеретін болсақ – мұндай көрсеткішті БАШС (ЕСХН) салығын жинау кезінде де, тәркілеу кезінде де айналып өту мүлдем мүмкін еместігін ескерер болсақ – оларды малы жоқ атқамінерлер немесе байдың жанашыр туысқан кедейлері деп болжалдай аламыз.

Оңтүстік өңірдегі 12 ауданда жүргізілген тәркілеу 1 айдың ішінде өлкенің жас шамасы 20 мен 70 аралығындағы әл-ауқатты бөлігі елден, отанынан ажыратылды. Бұл трагедия, тек осы құрбандардың жеке басының трагедиясы ғана болып қалған жоқ. Олардың болжалмен 1000-ға жуық немесе тіпті осы цифрдан әлдеқайда көп болатын жеке отбасыларының ғана емес (өйткені, 2 ғана емес, кейбір құрбанның шариғат рұқсат еткен 4 жұбайы болғандығын да архив құжатынан көруімізге болады), өлкенің тұрғындарының барлығының басына бірдей келген нәубет екендігі анық. Өйткені, олардың билік айту арқылы қоғам басқарудағы басқарушылық-ұйымдастырушылық қабілеті мен іскерліктері және мал бағу, егін салу, сауда-айырбас жасау және т.б. тәріздес кәсіпкерлік қабілеттері қазақ қоғамы үшін кәдеге асырылмады.

Сонымен бірге, өлке өзінің шынайы басқарушыларынан, ал кейбір кездерде асыраушыларынан да айрылды. Байдың малын бағып үйренген қоңсылар дербес шаруашылықты жүргізуге келгенде алғашқы кезеңде шорқақ болуы да әбден ықтимал. Ал, қаншалықты «бай – бір жұттық» дегенмен, оңтүстіктің жұмсақ табиғаты орталық және шығыс пен солтүстіктегіге қарағанда қазақтың мал шаруашылығына бірқатар мейірбандылықпен қарайтындай еді – өйткені, қыстаулар негізінде Сырдария облысы орналасқан географиялық белдеуге жақын.

Ал, малын қыстан қалай аман алып шығуды білетін, «қойын құрттап, айранын ұрттап» жүрген байлар қоңсысын да, ағайын-туысын да «мал – жанымның садағасы, жаным – арымның садағасы», «елде болса – ерінге тиеді» деген қағидаттармен ғасырлар бойында өзіне қарасты ауыл-

аймақтардың барлығын дерлік аман-есен асырап отырған: «елдің игі жақсылары мен жақсылары нашарларына» қарасқан (бұл жерде: *«игі жақсылар мен жақсылар» эпитетті балама атауы экономикалық ауқатты топтарды, ал «нашарлар» аталымы - кедейлерді көрсетеді*). Бұл хақында көптеген байларға олардың «личный листоктарындағы» ОГПУ ізкесерлерінің берген мінездемелерінде «халық арасында бұлжымас беделге ие» деген бағалар айғақ бола алады. Тұтас ауыл-аймақтың күнкөріс көзінің бір қолда шоғырлануы – сырттай қараған көзге басқаларының күнкөріссіз қалуын білдіргендей болғанымен, шын мәнінде, қазақ ауылының бірлесе, бірін-бірі алмастыра және бір-бірін қолдай отырып, сыртқы факторлар: табиғаттың дүлей күшіне және бәсекелес ауылдардың, рулардың, сондай-ақ ел шетіне келген сыртқы жаулардың түрлі шабуылына бірлесе қарсы тұруға мүмкіндік алған.

Әрине, тәркілеу кезінде қолына түскен малымен шаруашылығын дөңгелетіп алып кеткендер де болған болар, дегенмен, осы бірнеше жылдың ішінде «қанаушы» және «қаналушы» деп аталып, екіге жыртылған қазақ ауылының сүттей ұйыған қоғамының мүшелерінің барлығына да өз бастарына түскен зұлмат та, қонған «бақыт» та оңайға түспегені анық.

Бірнеше жеті атадан бері қарай ғасырлар бойына қалыптасқан жолдың дұрыс еместігін сырттан келгендердің жаттың аузынан есту, оның шошаңдаған нағаны мен мылтығының күшімен амалсыз жүріп-тұру – сананың күйреуіне, тіпті азғындауына да алып келуін жүзеге асырды. Бірін-бірі көрсету, арыз жазу сияқты теріс қылықтардың да өршіп кеткені осыдан келіп пайда болғандай. Нақ осындай жағдаяттарды адамдар қоғамының мінез-құлқын олардың дербес мәдениеті контекстінде және әлеуметтік-мәдени қозғалыстар жағдайында әлеуметтік ұйымдасуы призмасы арқылы зерттейтін «әлеуметтік антропология» атты ғылым да «сана жарақаты» атты терминмен белгілейді.

Қоғамдық сананың күйретілуі мен экономикалық соққы екі жақтан бірдей ұрған қазақ ауылы шынайы апокалипсистік дағдарыс жағдайында қалды.

Қарастырылып отырылған 12 аудандағы қазақ ауылының бастан кешкен экономикалық соққысының көлемін қазіргі кезеңге салып есептеп көрейік:

1) 161534 бас ұсақ малдың қазіргі орташа бағасы 70000 теңге деп алсақ, онда 11 307 380 000 (*он бір миллиард, үш жүз жеті миллион, үш жүз сексен мың*) теңгені;

2) 16850бас ірі малдың қазіргі орташа бағасы 350000 теңге деп алсақ, онда 5 897 500 000 (*бес миллиард, сегіз жүз тоқсан жеті миллион, бес жүз мың*) теңгені құрағанын көруімізге болады.

Сексен төрт қазақ байының екі позициядағы дүние-мүлкінің қосындысынан шеккен шығыны бүгінгі күн бағасымен есептеген кезде 17 204 880 000 (*он жеті миллиард, екі жүз төрт миллион, сегіз жүз сексен мың*) теңгені немесе 35 миллион доллардан астам қаржыны құрағанын көруімізге болады. Орта есеппен алып қарағанда, XX ғасырдың басындағы

әрбір бай қазақтың өз руын асырауы үшін жинаған малының көлемі бүгінгі күнгі қаржы курсымен есептегенде 426 708 долларды құраған.

Ал, келесі кезекте өңірдегі әрбір байдың жалпы мүлігінің сегізден бір бөлігін құраған бірыңғай ауылшаруашылық салығынан *(13-тен бір бөлігін салыққа төлеу туралы шешім қалжыраған қазақтардан дүние өндіру қиындай түскен 30-шы жылдардың екінші жартысында ғана мүмкін болған)* түскен ауыртпашылықтың орташа көлемін есептеп көрейік: ол $426\,708:8=53\,338,5$ долларды, немесе 25 069 095 теңгеге пара-пар қаржыны құраған. Оның өзінде БАШС-ты мал/астық түрінде төлеуге мүлдем мүмкін болмаған, бұл салықты өндіру ақшалай өтем түрінде ғана жүргізілген. Әрине, бұл есептеулер шынайы экономикалық сараптамадан ауылы алыс жатыр, дегенмен, осы жолдарды оқыған қазіргі жас буынның сол зұлмат заманның шынайы ауыртпашылығын таптаурын болған эпитеттер мен анықтамалардан ғана емес, жобалық экономикалық-цифрлық визуалдандыру арқылы жанымен сезініп-түйсінсін деген ойдан туындаған ұмтылыс.

Осындай ауыртпалықтан өзін және өзіне қарасты ауылдардың адамдарын құтқару үшін, байлар – яғни, алды Мәскеу мен Санкт-Петербурда оқыған қазақ қоғамының білімді элитасы тәркілеуге қарсы ынтымақтаса бастады. Олар елді тәркілеуден аман алып қалу үшін күрестің бірнеше әдісі мен жолын, амалын тапқандай болды және оларды барынша жасап бақты. Олардың біреуі өзара ақылдаса отырып, РСФСР және Қазақ автономиясы басшылықтарына жергілікті жердегі жағдайды түсіндіріп хат жазу болса, екіншісі өзінің қарамағындағы ауыл-аймақтарды да осы сойқан үрдіске қарсы үгіттеу болды. Ақыр соңында, бұл амалдардың барлығы да өзінің оң нәтижесі емес, кері нәтижесін бере бастағанда барып, көтерілістерге шығу, БАШС-ға салық төлемеу үшін малын базарға шығарып сатып, алтынға айналдыру және шетелге қашу деген бассауғалаушылық үрдістер кең жайылды.

Алайда, олардың көпшілігі Аралбаев Жантөренің басынан өткендей қамау, ұрпағымен қоса құрту, айдауға жіберу сияқты саналуан талайлы тағдырды бастан кешіруге мәжбүр болғандығы айқын. Сондықтан, Аралбаев Жантөре және оның баласы Аралбаев Бегайдардың қуғын-сүргінге салынуы процесі – қазақ қоғамына қоқан-лоққы жасаудың шектен асқан эпизоды деп анық айтуымызға болады. Нәтижесінде, тәркілеу – қазақ қоғамының осы білімді элитасын толық жойып жіберді.

Сонымен бірге, осы жылдарда зардабы кеңестік билік кезеңінің соңына дейін жеткен екінші зұлматтық үдеріс – азаматтарды дауыс беру құқығынан айыру – тәркілеумен қоса-қабат жүргізілді. Шымкент Жұмыс тобы ізденістерінің нәтижесінде 1931 жылғы Қазақ Автономиялық Кеңестік социалистік Республикасындағы қайта сайлау кампаниясы кезінде Шымкент қаласы бойынша сайлау құқығынан айрылған тұлғалар тізімі табылды. Олардың барлық тізімін ұсынылып отырылған есепте келтіріп қою жеткіліксіз, өйткені қазақ ауылының XX ғасырдың I-ші жартысындағы саналуан зұлматтардың көптігі соншалықты – сайлау құқығынан айыру

көлеңкелі қалтарыста қалып қойғандай әсер береді. Ал, тереңірек үңіліп қарасақ, кеңестік қарулы-қолшоқпарлы биліктің халықты құқығынан айырған 20-30-шы жылдар – тарихқа енген ел өмірінің қасіретті беттерінің бірі екендігін көре аламыз. Бұл трагедиядан тікелей зардап шеккен адамдарды бүгінде табу мүмкін емес. Оның себебі олардың қазір жасы бойынша өте қарт адамдар болуы керек болғандықтан ғана емес. Өйткені саяси қуғын-сүргіннің орағына бірінші болып ілінетін осы құқығынан айырылған адамдар еді, нәтижесінде аз ғана адам аман қалды. Бірақ, өмірлік қажеттіліктерді құрайтын қарапайым нәрселерден айырылып қалуы мүмкін деген қорқыныш кейінгі ұрпақтардың жадында қалды. Сонымен бірге, өздері атылған/ ЕТЛ-нде жаза өтеп жатқан жеке-жеке жасалған 26, 45, 44 және 14 құрбанның отбасы мүшелерін түгелдей сайлау құқығынан айыру тізімдерін көре аламыз. Егер, әр отбасы орта есеппен алғанда 5 адамнан құралады деп есептейтін болсақ – онда бұл тізім кем дегенде 1700-ден астам адамның тағдырын талқан еткенін, күйзелтуге ұшыратқанын нық сеніммен айта аламыз. Яғни жалпы тізімнің реттік саны 1076 болғанымен, шын мәніне келгенде қуғын-сүргінге түскен адамдар саны 2 еседен артық болуы мүмкін екеніне қарапайым арифметикалық есептеу арқылы көз жеткізуімізге болады.

Алғыстар білдіру. Ұсынылып отырылған мақала Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның Жобалық кеңсесінің қолдауымен және BR24993057 Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін құрбандарының негізгі категориялары мен ішкі категорияларын және оларды толық ақтау процестерін іргелі зерттеу тақырыбындағы бағдарламалық мақсаттық қаржыландыру аясында дайындалды.

Әдебиеттер мен дереккөздердің тізімі

1. Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың 20-50 жылдары). Т. 26. Оңтүстік өңірдегі саяси қуғын-сүргін. Құжаттар мен материалдар жинағы. Құрастырушылар: Г.Ә. Жанысбекова, С.Н. Әлібек, Ж.К. Әшим, М.Т. Түгелова / Жалпы редакциясын басқарған Е.Т. Қарин. – Астана, 2022. – Б. 210.
2. Протоколы Финансового комитета при Совете Народных Комиссаров Туркестанской Республики. Документы и материалы. / Сост.: О.М. Коныратбаев. – Алматы: ИП «JasA», 2023. – 391 с.
3. Уголовный кодекс РСФСР. - М.: Государственное издательство юридической литературы, 1950. – 256 с.
4. Қан жүректі қайғылым. Шымкент: Ордабасы, 2006 ж. - Б. 133 - 137.
5. Түркістан облысындағы саяси қуғын-сүргіннің естеліктері. – Шымкент: «Әлем», 2023. – Б.98 - 100.